

ВТУ „СВ.СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ГЕРМАНИСТИКА И НИДЕРЛАНДИСТИКА“

ул. „Теодосий Търновски“ № 2, 5003 Велико Търново, тел: +359 +62 618 360,

e-mail: r.ivanova@ts.uni-vt.bg

**ДОЦ. Д-Р РАЛИЦА СТЕФАНОВА
ИВАНОВА**

СТАНОВИЩЕ

отн. дисертационния труд

за придобиване на научната степен „Доктор на филологическите науки“,

представен от доц. д-р Мария Ендрева-Черганова,

преподавателка в катедрата по Германистика и скандинавистика

в СУ „Св. Климент Охридски“

на тема:

**„ТРУДОВИ СВЕТОВЕ НА 21. ВЕК В СЪВРЕМЕННАТА НЕМСКОЕЗИЧНА
ЛИТЕРАТУРА“**

1. Данни за кандидата:

Мария Илиева Ендрева е родена на 18.06.1977 г. През 2000 завършва ПУ „Паисий Хилендарски“, където защитава магистърска теза на тема „Учението за мистичната тъмнина при Майстер Екхарт, Новалис и Рилке“ и получава Магистърска степен по българска и немска филология. В периода 01.10.1998 г. до 01.04.1999 г. е стипендиантка на Германската служба за академичен обмен (DAAD) в университета в Хайделберг, където посещава семинари по стара немска литература и едитиране и издаване на средновековни текстове. След завършване на висшето си образование за кратко работи като преподавател по немски език в гимназиален курс на обучение в гр. София, а от 01.07.2001 г. е назначена след конкурс за асистент по немска литература и култура в катедра „Германистика и скандинавистика“ към СУ „Св. Климент Охридски“. През 2011 г. получава докторска степен в професионално направление Филология (Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия – Немска литература) с дисертационен труд на тема „Възгледите за изкуството в критическите творби на Райнер Мария Рилке“, а от 2017 г. насам е доцент по История на културата на немскоезичните страни. Доц. д-р Ендрева има една двумесечна научна специализация през 2003 г. в гр. Ваймар и две осемнадесетмесечни – 2007–2010 във Виенския университет със стипендия „Франц Верфел“ за написване на малък докторат и 2021–2023 в университета в гр. Хамбург със стипендия на фондация „Александър фон Хумболт“ за написване на голям докторат. Член е на Гьоте-общество в България, на Съюза на германистите в България, на German Studies Association in Amerika (GSA) и на Austrian Studies Association in Amerika (ASA).

2. Данни за процедурата:

Всички задължителни етапи по процедурата са спазени. Мария Ендрева участва в настоящата процедура за придобиване на научната степен „Доктор на филологическите науки“ с един монографичен дисертационен труд от 443 стр. и е

представила общо 12 германистични статии, фокусирани предимно върху литературната социология. 9¹ от статиите са включени в справката за МНИ за присъждане на научната степен „Доктор на филологическите науки“, а 3 са допълнително приложени – от тях 9 на немски, 2 на български и една на английски език. Изпълнен е и изискуемият минимум за цитируемост – в справката са посочени 12 цитирания, отразени както в български, така и в чуждестранни източници.

3. Данни за научните трудове и научните приноси

Цялостната научно-изследователска дейност на доц. д-р Мария Ендрева заслужава висока оценка. Статиите ѝ се отличават със задълбоченост и наситена фактологичност и имат приносен характер по отношение на проблемите, на които са посветени. Сред тях централно място заемат разработките ѝ върху трудовите светове и взаимоотношения, тъй като са тясно свързани с тематиката на хабилитационния ѝ труд. Това са статията за организационните модели на труда в романа на Терезия Мора „Единственият мъж на континента“ (съответстваща на 1.1. от трета глава на дисертацията), статията за наративите на труда в миналото (разгърната по-подробно във втора глава) и тази, проследяваща стратегиите на самоестетизиране и самооптимизиране на човешкото тяло в романа на Джон фон Дюфел „Его“ (съответстваща на 2.1 от трета глава). Те свидетелстват за развитието ѝ като модерен автор, изследващ взаимодействието на литературата със социологията, философията, психологията и с други сфери на човешкото познание и практика като икономика и информационни технологии.

Положително впечатление правят публикациите, посветени на темата за Европа и нейното културно-историческо развитие, тъй като засягат актуални проблеми, свързани с глобализацията, нарастващите миграционни процеси и отмиращите национализми. В статия № 4 се проследява романтичното политическо мислене за обединена Европа във фрагмента на Новалис „Християнството или Европа“. В статия № 1 се проблематизират два вида граници в текстовете на австрийските автори Петер Хандке и Роберт Менасе – падането на стари и издигането на нови държавни граници в Европа – и се разисква темата национализъм, респ. глобализация. Статия № 6 е посветена на политическата визия за денационализацията на Европа в романа на Р. Менасе „Столицата“ като важна стъпка към изграждането на една нова транснационална демокрация. Европейската тематика е засегната и в статия № 7, която разглежда етичните аспекти на т. нар. „култура на гостоприемството и солидарността“ („Willkommenskultur“) в литературни произведения от последното десетилетие. Това са статии с много силен обществено-политически заряд и респективно приносен характер към популяризирането и налагането на общеевропейските ценности.

Внимание заслужават и статиите № 2/5, № 3 и № 10, които представят различни аспекти от българския контекст – напр. образа на Средновековна България в немската и българската историография от 19. век, проблема за чуждото и другостта в пътеписите на Феликс Кранах за България, неуспешната интеграция на ромското население в периода на демократизация след 1990 г.

Несъмнено най-важният елемент от документацията представлява дисертационният труд на кандидатката със заглавие „Трудови светове на 21. век в съвременната немскоезична литература“. Актуалността на темата е безспорна, тъй като визира съществените промени, които настъпват на трудовия пазар в следствие на все по-широкото навлизане на автоматизираното производство и изкуствения интелект в ерата на така наречената четвърта индустриална революция, налагащи цялостно реструктуриране на обществения модел. Предмет на изследване са трудовите

¹ Справката съдържа общо 10 заглавия, но има дублиране на статия № 2 и № 5 вероятно поради техническа грешка при копирането.

отношения, техните организационни модели и идеологическата им основа, проследени в литературни произведения от първите две десетилетия на 21. век. Авторката си поставя за цел да „създаде една панорама на различните фасети на литературните трудови светове на 21. век и да ги анализира с помощта на различни теоретични концепции“ и да докаже, че „фикционалните общества съдържат плашещо многообразие от типични признаци на тоталитарните общества“ (контрол и непрекъснато следене чрез натрупване на големи масиви от данни и биополитически практики за оптимизиране на човешкото тяло и интелект). Тези две цели са напълно изпълнени в хода на анализа.

Текстовият корпус е сам по себе си внушителен. Той обхваща 17 романа от 13 немскоезични автора от Германия, Австрия и Швейцария и е старателно подбран от още по-голям брой литературни произведения, от които авторката е отсяла тези с най-висока художествена стойност. Водещ при подбора на творбите е политико-идеологическият критерий като ясно се откроява критичната им позиция спрямо неолибералната икономическа система. Впечатление прави, че много от авторите не са професионални писатели, а преводачи (Франк Якубчик, Джон фон Дюфел), социолози (Хуан Себастиан Гузе), икономисти (Ернст-Вилхелм Хендлер), представители на рекламния бранш (Том Цюрхер) или предприемачи в сферата на информационните технологии (Бенямин Щайн). Това разширява изследователското поле с различни гледни точки от перспективата на инсайдъра в отделните браншове и представлява огромно предизвикателство към литературния изследовател, тласкайки го към нови свери на познание. Мария Ендрева отлично се справя с това предизвикателство. Голяма част от текстовете се анализират за пръв път с оглед на поставения тематичен фокус, а за други до момента не съществуват академични студии и интерпретациите им в настоящия научен труд представляват техни първи изследвания, в което се състои приносният характер на труда.

Избраният от Мария Ендрева изследователски метод е иновативен и позволява нов и по-комплексен поглед върху анализирания творби. Той съчетава **системната теория** на немския социолог Никлас Луман и структуралистичния **метод на симптоматичното четене** на Луи Алтюсер и показва умението на авторката да прилага в изследването си интердисциплинарен подход като ясно и аргументирано осмисля и коментира двете концепции с оглед на собствения си изследователски интерес. Експлицирани са както допирните точки на двете теории, така и онези елементи, които ще бъдат заимствани от тях при анализа на текстовия корпус – това са от теорията на Луман принципът за автономността/автопоезийността на системите (включително на литературната), който гарантира критична дистанция спрямо властващите идеологии и личностните политически възгледи и позволява обективно тълкуване на обществените процеси и структури, а от тази на Алтюсер способността за разкриването на закодираното в литературните творби метафорично прикрито знание.

Огромна изследователска работа е извършена и по отношение на досегашните изследвания по темата. Направен е обширен преглед, който обхваща три полета:

1. Изследвания върху концепцията за труд в областта на философията, социологията и икономиката. Целесъобразно и целенасочено са систематизирани огромен брой теоретични публикации – от социалистическия дискурс (Фойербах, Маркс, Енгелс) до съвременната социология с нейния критичен поглед към трудовите светове (Ханс-Георг Босе, Михаел Бомес и Вероника Таке, Улрих Бьоклинг и др.). Централно място е отредено на студията на Фредерик Лалу за организационните модели на труда и на посветената на труда глава в книгата на Жан Бодрияр „Символичният обмен и смъртта“, които успешно се прилагат в аналитичната част на труда.

2. Изследвания върху труда в литературата (Херман Блех, Франц Остеррот, Клеменс Хезелхаус, Дортмундската група 61, Клаус-Михаел Богдал, Кристине Кюнцел, Мартин Йорг Шефер).
3. Вторична литература за анализирани произведения.

Теоретичната многопластовост предполага и по-усложнена структурата на изследването – задача, с която Мария Ендрева също се е справила успешно. В уводната глава са представени теоретичните източници от първите две полета, а тези от третото са включени в аналитичните глави непосредствено преди интерпретацията на текстовете, към които се отнасят. Това е удачен подход, тъй като по този начин се прави плавен преход от общото към частното и се създава поле за критичен прочит на вече съществуващи интерпретации както и за инициране на научен дебат по поставените проблеми – особено видно в раздел 3.1. на трета глава, където Ендрева оспорва тезата на Сандра Пот, че героините в романа „Когато умираме“ на Ернст-Вилхелм Хендлер оказват отпор на собствената си смъртност, доказвайки с убедителни аргументи тъкмо обратното – техния нагон към смъртта, предизвикан от изтощителното им трудово ежедневие.

Освен двете аналитични глави – трета и пета – изследването съдържа още два допълнителни раздела. Първият от тях представлява обширен културно-исторически преглед на миналите и настоящите наративи за труда, обхващащ три века, който е без аналог в досегашните научни изследвания. Този обзор дава цялостна картина на динамиките в развитието на трудовия пазар и на въздействието им върху индивида и обществото. Той надхвърля рамката на литературоведския интерес и би бил полезен за по-широк кръг изследователи. Функцията му в конкретния научен труд е надграждаща по отношение на теоретичната основа на изследването, която по този начин се оформя като широкоспектърна матрица за последващата интерпретация на литературните текстове.

Вторият допълнителен раздел е поместен между двете аналитични глави под формата на екскурс, в който се реферират различни концепции за себerealизацията от 19. век до наши дни, базирани на безделието като форма на съпротива срещу обсебеността от работата. Проследените утопични визии за свят без или с драстично редуциран труд попадат извън сферата на литературата – есето на Оскар Уайлд „Душата на човека в социализма“, „Правото на мързел“ на Пол Лафарг, „Теорията на фините хора“ на американския икономист Торстейн Веблен, „Похвала на безделието“ на английския философ Бъртранд Ръсел, „Пътища към рая“ на основоположника на минимализма Андре Горц, концепцията за „Спасяване на работата“ в смисъл на освобождаването ѝ от външна принуда на Лиза М. Херцог. Освен изброените емблематични трудове се прави преглед и на различни обществени инициативи – напр. „Манифест против работата“ на анархистката група „Кризис“ от края на 90те години на 20. век – и на актуални научни форуми по темата като ежегодното провежданата от 2020 г. конференция за утопиите в университета Лойфана в гр. Люнебург, където се формулират визии в противовес на днешното меритократично общество на труда, каквато е напр. идеята за въвеждане на безусловен минимален доход. Тук възниква въпросът защо при наличието на толкова голям брой немскоезични литературни произведения по темата за безделието, щателно изброени от авторката, в центъра на вниманието не стоят именно те? Така би се получил по-убедителен контрапункт спрямо двете аналитични глави, където Ендрева стига до извода, че базираните на живот без работа утопии преминават в дистопии. В съвременната немскоезична литература съществуват обаче и противоположни на тази концепции, неприглушаващи утопичното. Това по никакъв начин не намалява достойнствата на труда, а само разкрива съдържащия се в него потенциал за бъдещи

разработки. Екскурсът е толкова пространен и изчерпателен, че може да се разглежда като основа на отделен научен труд.

Същинските аналитични глави са организирани по тематичен критерий – 1. трудовият свят в дигиталното общество на контрол (представен в трета глава) и 2. трудовите отношения в ерата на трансхуманизма (анализирани в пета глава). Обхванат е широк спектър от разновидности на трудовия свят в избраните литературни текстове – обособени са общо 7 модела, които Ендрева анализира много прецизно в контекста на конструктивизма и системната теория, както и на представените във втора глава теоретични постановки – дефинираните от Фредерик Лалу модели за трудова организация, прогнозите на Джереми Рифкин за края на труда, трансхуманистичната представа за сингуларния човек на Рей Курцвейл, утопията за същността на работата във времето на „човека бог“ на Ювал Ноа Харари и концепцията на Фритьоф Бергман за безкрайната работа „New Work“.

Известен дефицит на изложението представлява единствено подходът на Ендрева да анализира наративите предимно съдържателно в контекста на системите на икономиката и социологията, изтласквайки на по-заден план естетическата им форма. Поставя се амбициозната цел да се разкрие „фикционалната контрапозиция“, която литературата противопоставя на водещите обществени дискурси, но не се показва с какъв инструментариум се случва това. Независимо от тази забележка могат да бъдат посочени и примери за удачно интерпретиране на естетическите параметри на творбите. Положително впечатление прави много успешното разкриване и коментиране на библейските мотиви в романа на Хендлер и на интертекстуалните препратки към „Песен за Нибелунгите“ в романа на Дюфел както и на ролята на пародията, с което авторката доказва убедително литературоведската си компетентност.

Изводите са изложени точно и последователно в края на всяка глава. Библиографията се отличава със своята мащабност както по отношение на цитираните първични източници (литературни текстове) така и на теоретичната литература, обхващаща различни сфери на познанието. Заглавията са предимно на немски, но и на английски език.

Авторефератът на български език изпълнява напълно функцията си да представи в синтезиран вид изследването, въпреки че не може да пресъздаде напълно неговия съдържателен и аналитичен колорит. Представеният от авторката списък на приносните моменти е адекватен на разработката.

4. Заключение

Мария Ендрева е отлично подготвен университетски преподавател с широк диапазон на преподаваните дисциплини в областта на немската литература и история на културата. Настоящото изследване не само повишава нейната квалификация, но и разширява преподавателския ѝ профил. Считаю, че то е една успешна и качествена разработка. Затова препоръчвам на научното жури да приеме тази дисертация и да присъди на кандидатката научната степен „Доктор на филологическите науки“.

28.08.2022 г.
Велико Търново

доц. д-р Ралица Иванова